

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ ЛІДЕРСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

FORMATION OF AN ACTIVE LEADERSHIP POSITION OF THE FUTURE TEACHER

Стаття присвячена одній із актуальних та важливих тем у процесі підготовки майбутнього вчителя початкових класів – лідерство в освітньому процесі. У статті здійснено психолого-педагогічне обґрунтування теоретико-методологічної сутності поняття активна лідерська позиція та особливостей підготовки майбутніх вчителів початкових класів-лідерів. Розкрито суть таких понять як лідер, лідерство, активна лідерська позиція. Закцентовано увагу на значимості формування активної лідерської позиції майбутнього вчителя початкових класів відповідно до вимог нової генерації учнів покоління Z, як публічної людини, яка захоплює, спрямовує, мотивує. Охарактеризовано у даному контексті і кардинальну зміну статусу вчителя початкових класів, як фасилітатора через забезпечення ефективної групової комунікації, коуча у ролі помічника в досягненні поставленої мети, ментора через готовність ділитися з дитиною молодшого шкільного віку власним досвідом, тьютера – допомога у формуванні цілісної особистості через формування інтелекту, волі, емоцій, фізичний і духовний розвиток, в загальному, як провідника в індивідуальній освітній траєкторії розвитку особистості учня початкової школи.

Проаналізовано аспекти емоційного інтелекту, що лежать в основі реалізації стилів лідерства майбутнього вчителя початкових класів (директивний, надихаючий, підтримуючий, демократичний, підганяючий, консультативний). Основну увагу зосереджено на формуванні активної лідерської позиції майбутнього вчителя початкових класів у закладах вищої освіти через етапи саморозвитку (внутрішнє лідерство, ситуативне лідерство, командне лідерство, стратегічне лідерство), реалізацію студентоцентрованої особистісно-розвивальної стратегії освітнього процесу в закладі вищої освіти, забезпечення організаційно-педагогічних умов (організаційно-діяльнісних, психолого-педагогічних), використання освітніх технологій.

Ключові слова: лідер, лідерство, активна лідерська позиція, етапи формування активної лідерської позиції, стилі лідерства, умови формування активної лідерської позиції май-

бутніх вчителів початкових класів, освітні технології.

This article is devoted to one of the topical and important topics in the training process of the future primary school teacher - leadership in the educational process. This article provides psychological and pedagogical discussion of the theoretical and methodological essence of the active leadership position and peculiarities of training of primary school teachers-leaders. The essence of such concepts as leader, leadership, active leadership position is disclosed. Focused on the importance of forming an active leadership position of the future primary school teacher in accordance with the requirements of the new generation of Generation Z students, as a public person who inspires, directs, motivates. This context characterizes the cardinal change in the status of the primary school teacher as a facilitator by ensuring effective group communication, a coach in the role of a facilitator in achieving the set goal, a mentor by being ready to share their own experience with the young school-age child, Tutor - assistance in the formation of a holistic personality through the formation of intellect, will, emotions, physical and spiritual development, in general, as a leader in the individual educational trajectory of personality development of primary school students.

Aspects of emotional intellect that underlie the implementation of leadership styles of a primary school teacher (directive, directive, supportive, democratic, directive, advisory) were analyzed. The main attention is focused on the formation of active leadership position of the future primary school teacher in higher education institutions through the stages of self-development (inner leadership, situational leadership, team leadership, strategic leadership), implementation of student-centered personal and developmental strategy of educational process in higher education institution, ensuring organizational and pedagogical conditions (organizational and operational, psychological and pedagogical), use of educational technologies.

Key words: leader, leadership, active leadership position, stages of formation of active leadership position, leadership styles, conditions for formation of active leadership position of primary school teachers, educational technologies.

УДК 378.015.3:316.46
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/48.1.1>

Біленкова Л.М.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри педагогіки
та методики початкової освіти
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

Костащук О.І.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри педагогіки
та методики початкової освіти
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

Постановка проблеми у загальному вигляді.

В умовах соціальних, територіальних, євроінтеграційних змін потрібні професіонали з нестандартним новим мисленням, гнучкі, мобільні, з власною активною лідерською позицією, адаптивні, генератори неординарних ідей, активні молоді люди. Сьогодні ми можемо констатувати суттєве зростання інтересу до питань формування лідерської

позиції у сфері початкової освіти та процесі підготовки фахівців в її реалізації. Відповідно до професійного стандарту «Вчителя початкових класів закладу загальної середньої освіти» лідерська компетентність є однією із загальних компетентностей і трактується як здатність до прийняття ефективних рішень у фаховій діяльності та відповідального ставлення до обов'язків, мотивування

людей у досягненні спільної мети. Важко уявити фахівця, який не наділений лідерськими якостями, і разом з тим, мотивує до вирішення тих чи інших освітніх завдань. Тому у підготовці майбутніх вчителів початкових класів формування активної лідерської позиції має важливе значення для подальшої успішної професійної самореалізації, конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що вчені приділяють значну увагу поняттю лідерства та проблемі вияву лідерських якостей в освітньому процесі (Г. Адамс, Н. Волкова, І. Зязюн, С. Наход, Н. Ничкало, А. Клочко, О. Романовський, Л. Хомич). Педагогічні засади формування лідерських якостей у здобувачів вищої освіти розкриваються у працях С. Боденчука, Т. Гуменникової, К. Демчука, О. Жигіря, Т. Гури, В. Карманенка, Н. Мараховської, Ю. Панфілова та ін.

Зокрема, щодо визначення пріоритетів у формуванні лідерських якостей майбутніх вчителів, Л.Хомич зазначає, що «за характером професійної діяльності, вчителя можна характеризувати як лідера, якому притаманні: принциповість, ініціативність, колективізм, впевненість у своїх силах, здатність виявляти організаторські і творчі здібності, бажання систематично вдосконалювати рівень педагогічної майстерності. Тому головним завданням закладу вищої педагогічної освіти є формування суб'єкта професійної діяльності, вчителя-лідера, здатного бачити і творчо розв'язувати проблеми освітнього процесу у спільній діяльності з учнями» [10, с. 19].

В даній системі координат, на нашу думку, формування активної лідерської позиції займає провідне місце у підготовці майбутнього вчителя початкових класів. Адже вчитель-лідер це людина за якою слідує його учні. Підтвердженням цього виступають погляди Генрі Адамса – американського письменника, історика, автора автобіографічної праці «Виховання Генрі Адамса», який справедливо зауважує: «якщо ваші дії надихають інших людей мріяти про щось більше, вчитися більшого, робити більше і ставати краще, значить ви лідер».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на досить ґрунтовні наукові розвідки з проблематики дослідження, вважаємо, що проблема формування активної лідерської позиції у майбутніх вчителів початкових класів потребує окремого вивчення у зв'язку з сучасними соціальними викликами та вимогами, задекларованими концепцією нової української школи, де вказано, що школа потребує вчителя, котрий зможе стати агентом змін, бути творчим і відповідальним, постійно самовдосконалюватись, до здійснення професійної діяльності вчителів початкових класів. У зв'язку з цим змінюється і статус вчителя – в трансформації від єдино

правильного авторитета, наставника та джерела знань до фасилітатора (забезпечення ефективної групової комунікації), коуча (допомога у досягненні поставленої мети), ментора (готовність ділитися з дитиною власним досвідом), тьютера (допомога у формуванні цілісної особистості: інтелект, воля, емоції, фізичний і духовний розвиток), провідника в індивідуальній освітній траєкторії розвитку учня початкових класів.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні проблеми формування активної лідерської позиції майбутнього вчителя початкових класів.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж зрозуміти як формується лідерська позиція майбутнього вчителя початкових класів слід визначити зміст понять «лідер», «лідерство», «лідерська позиція», які є провідними категоріями у компетентнісній підготовці. На основі аналізу наукових джерел, зацентруємо на основних підходах до тлумачення поняття «лідер». Згідно з словником-довідником з професійної педагогіки, – лідер (від. англ. leader – що веде) – член групи з найвищим соціометричним статусом за яким признається особлива роль у прийнятті рішень й організації спільної діяльності [7].

В свою чергу О. Романовським, лідерство трактується як тривекторна структура, що включає в себе лідерство: як стан (набір особистісних характеристик та моделей поведінки, що підвищують успішність особистості), як процес (вплив лідера на послідовників), як команда (міцні зв'язки між лідером та послідовниками, які забезпечують досягнення спільної мети, Team Building) [6].

У академічному тлумачному словнику подано таке визначення: «лідерство – це становище, обов'язки, діяльність лідера» [8]. В контексті нашого дослідження, лідерство характеризує собою пусковий механізм, який створює сприятливі умови для диференціації соціальної (професійної) діяльності та передбачає досягнення лідируючого статусу певною людиною (індивідуальне лідерство) або окремою групою (групове лідерство) щодо інших учасників більшої групи або популяції.

Здебільшого дослідники означеного феномену розрізняють формальне (вплив на людей із позиції посади, що обіймає) та неформальне лідерство (процес впливу на послідовників за допомогою здібностей, вміння чи інших особистісних та професійних ресурсів). Підкреслимо, що лідерство це вибір, а не посада.

Лідерство (з англ. leadership), за переконаннями вчених, – це здійснення організаційного керівництва, що охоплює розроблення бачення, планування, ухвалення рішень, мотивування, організацію, розвиток, наділення повноваженнями і спрямування діяльності людей на досягнення конкретних цілей [3, с. 11].

В сучасній науковій літературі виокремлюють три основні маркери лідерства майбутнього вчителя: здатність у будь-якій ситуації взяти на себе відповідальність; порядність; довіра до людей. Може скластися враження, що такі якості мають бути притаманні кожній людині на рівні особистісних, адже на відміну від темпераменту, який передається генетично, характер можна виховати, вдосконалити, самоскорегувати. Зрозуміло, що посада вчителя не може бути по сутісним характеристикам відокремлена від позитивних особистісних якостей людини, яка професійно займається цією діяльністю. Звичайно, щоб здобути авторитет в очах своїх учнів, щоб у них виникло бажання ідентифікувати вчителя-лідера не за посадою, а за покликом серця, вчитель повинен володіти лідерськими особистими та професійними якостями і вміти їх проявляти. Специфіка діяльності сучасного вчителя полягає в тому, що педагог виступає організатором і керівником різних угруповань: дитячого колективу, колективу батьків, педагогічного колективу тощо. Ефективність педагогічної діяльності в кожній із цих сфер передбачає сформованість у нього активної лідерської позиції.

Означимо, що лідер – це той, хто веде за собою. Чи це не найголовніше завдання у майбутній вчительській професії? За для того, щоб залишатися лідером майбутньому вчителю початкової школи необхідно вміти проявляти лідерську позицію. Сформована активна лідерська позиція майбутнього педагога є основою засвоєння ним лідерської ролі відповідно до різних життєвих та професійних викликів, включаючи умови вчительського фаху, що є безперечною вимогою професійного успіху. В науковій літературі ми не знаходимо однозначного трактування поняття «лідерська позиція», тому в контексті нашого дослідження звернемося до тлумачення терміну «позиція». За трактуванням академічного тлумачного словника «позиція» – становище, роль, місце кого-, чого-небудь у суспільному житті, науці, мистецтві [8].

Таким чином, ми розглядаємо поняття активної лідерської позиції майбутнього вчителя початкових класів через ставлення особистості до дійсності в усіх її проявах. Процес формування активної лідерської позиції майбутнього педагога потрібно розкривати як набуття людиною свободи, як перетворення її в суб'єкт своєї професійної життєдіяльності. Активна лідерська позиція майбутнього вчителя початкової школи – це особистісне утворення, що включає в себе усвідомлення майбутнім педагогом готовності до виконання ролі лідера та здатності до організаційного впливу на колектив учнів, педагогічний колектив, вона ґрунтується на лідерському потенціалі особистості й формується в процесі засвоєння лідерської ролі в різних життєвих ситуаціях, включаючи умови професійної вчительської сфери.

Дослідження проблеми формування активної лідерської позиції у процесі особистісно-професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів пов'язане з пошуком шляхів гармонізації процесу професійного розвитку та оптимізації особистісного внутрішнього лідерського потенціалу в сфері самореалізації майбутнього молодого педагога.

Щоб зрозуміти якими лідерськими якостями має володіти майбутній вчитель у процесі формування активної лідерської позиції необхідно уточнити з ким йому прийдеться працювати, що найбільше цінують сучасні учні початкових класів в особі вчителя. Це учні покоління Z: скептики, індивідуалісти – не командні гравці, раціоналісти, незалежні та самостійні, яких цікавить альтернативна освіта, вони мають високі вимоги до вчителів, вимагають поваги та будують стосунки на «рівних», прагнуть змінити світ, на «ти» з Інтернетом, життя по суті сприймають здебільшого як цікаву захоплюючу комп'ютерну гру, есоfriendly, підприємці та піарщики, діють, якщо цікаво та практично, вони мають розуміти практичне значення знань, якими вони оволодівають, для них має велике значення використання інтерактивних технологій (Youtube, соціальні мережі), довіряють онлайн-авторитетам (блогерам, коучам).

З огляду на вище сказане, майбутній вчитель має бути публічною людиною, що захоплює, спрямовує, мотивує. Тому потрібно розширити межі використання у професійній діяльності вчителя стилів прояву лідерської позиції (авторитарного, демократичного та ліберального).

Цікавою, на наш погляд, у цьому контексті, виступає характеристика стилів лідерства, запропонованих американським психологом, науковим журналістом, дослідником емоційного інтелекту Д.Гоулманом: директивний (Робіть так, як я Вам кажу), який характеризується проявом лідерських якостей, таких як: прагнення досягнути результату, ініціативність, самоконтроль. Даний прояв стилю лідерської позиції ефективний при необхідності прийняття швидкого рішення в інтересах команди, коли не має часу на вислуховування точки зору кожного; надихаючий (Слідкуйте за мною): упевненість у собі, в ефективності запропонованих змін, емпатія; підтримуючий (Колектив передусім), що визначається емпатією, вмінням вибудовувати відносини, мистецтвом спілкування; демократичний (А яка ваша точка зору): співробітництво в команді, мистецтво колективного прийняття рішення; підганяючий (Робіть, так як я) – цілеспрямованість та самоконтроль, упевненість в управлінні змінами; консультативний (Спробуйте так) – розвиток інших членів колективу, емпатія, самовідчуття [2].

Охарактеризовані аспекти емоційного інтелекту, що лежать в основі реалізації стилів

лідерства майбутнього вчителя початкових класів у прояві активної лідерської позиції можна набути в результаті роботи над собою, як один із шляхів гармонізації процесу професійного розвитку, в поетапності розвитку лідерських якостей починаючи від внутрішнього лідерства, як можливості об'єктивної самооцінки лідерських якостей, вміння керувати собою через мотивацію, самоналаштування, відповідальність за власні вчинки, самоконтроль, ситуативне лідерство – вияв лідерської позиції в колективі відповідно до критичної ситуації, сам зміст якої провокує на вияв лідерської активності, наприклад конфлікт, командне лідерство – реалізація ініціативної активної лідерської позиції протягом великого проміжку часу, розстановка тактичних масштабних цілей та завершуючи стратегічним лідерством – генерування та відстоювання ідей на вищих рівнях з підтримкою послідовників, створення свого активу, установка стратегічних цілей стосовно подальшого розвитку закладу освіти [1, с. 33].

Визначальна роль у розвитку активної лідерської позиції майбутніх вчителів, за нашими переконаваннями, належить закладу вищої освіти. У підготовці майбутнього педагога з метою формування означеного феномену важливо забезпечити організаційно-діяльнісні та психолого-педагогічні організаційно-педагогічні умови. Організаційно-діяльнісні – спрямовані на створення розвивального середовища, яке вимагає проявлення соціальної активності студента з метою розкриття засад самореалізації і самовдосконалення здобувачів вищої освіти через вербальні, невербальні засоби комунікації з точки зору педагогічної діяльності. Психолого-педагогічні – реалізуються безпосередньо за допомогою діяльності викладача ЗВО, як носія професійно значущих лідерських якостей, завдяки яким забезпечується ефективний освітній процес, спрямований на всебічний розвиток особистості здобувача. Педагогічне лідерство викладача вищої школи розглядається вченими – як здатність педагога позитивно та ефективно впливати на особистісно-професійне становлення здобувачів вищої освіти через власний авторитет, спрямування їх до конструктивної діяльності, продуктивного розв'язання освітніх завдань, досягнення фахових цілей, зберігаючи у цьому процесі сприятливу психологічну атмосферу партнерської співпраці і співтворчості. Отож, успішність та ефективність праці і продуктивність фахової діяльності викладача вищої школи немислимі без вияву лідерської активності. Педагог, за професійними обов'язками, повинен вміти повести за собою, бути авторитетом і зразком в очах своїх вихованців. Крім того, зауважують науковці, лідерські якості викладача вищої школи, забезпечують розвиток та реалізацію його особистісного та творчого лідерського потенціалу, можливості реальних

фахових досягнень, самовираження, професійної самореалізації, конструктивності. Ряд зазначених якостей викладач закладу вищої освіти набуває до початку педагогічної діяльності, а решта мають бути сформовані безпосередньо у ході педагогічної діяльності. Отож, забезпечення означених організаційно-педагогічних умов сприятимуть формуванню особистісної, творчої та активної лідерської позиції майбутнього фахівця [1, с. 33].

Привертаємо увагу до реалізації студентоцентрованої особистісно-розвивальної стратегії освітнього процесу в ЗВО з використанням освітніх технологій і методів навчання, які спонукають до співпраці, з метою формування активної лідерської позиції майбутнього вчителя початкових класів: розробка проєктів різного рівня складності, спираючись на принципи кооперативного навчання, дискусії, проблемні методи, метод колективних творчих справ, ігрові технології, вправи, наприклад: «Скелелаз», «Рух до мети», «Мої сильні якості», «Лист у прекрасне і успішне майбутнє» задля розширення уявлення здобувачів вищої освіти про власний потенціал лідера для подальшого особистісного та професійного розвитку, тренінги, використовуючи інтерактивні форми: групового прийняття рішень, символічного самовираження, концентрації присутності, групової рефлексії та, звичайно, студентське самоврядування: активна участь у наукових гуртках, клубах. Доцільно запроваджувати вивчення спецкурсів «Лідерський потенціал та академічна свобода вчителя Нової української школи», «Лідерство та основи партнерської взаємодії в освітньому процесі», що посідають належне місце у підготовці майбутнього вчителя початкових класів, як своєрідна майстерня педагогічного лідерства з метою формування активної лідерської позиції.

Висновки. Таким чином, враховуючи надзвичайно важливу роль вчителя у розвитку підростаючого покоління майбутніх громадян-лідерів сильної, незламної України, проблема формування активної лідерської позиції майбутнього педагога набуває значущості. Сучасне покоління учнів потребує нових вчителів, публічних людей з активною лідерською позицією, які захоплюють, спрямовують, мотивують. Заклад вищої освіти у формуванні активної лідерської позиції майбутнього вчителя початкових класів займає надважливе значення. Реалізація студентоцентрованої особистісно-розвивальної стратегії освітнього процесу ЗВО, впровадження організаційно-педагогічних умов (організаційно-діяльнісні, психолого-педагогічні), використання ефективних освітніх технологій сприятиме успішному формуванню активної лідерської позиції майбутнього педагога. Перспективами подальших досліджень у даному напрямку вважаємо – особливості формування власного потенціалу лідера для подальшого особистісного та професійного розвитку майбутнього вчителя.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Волкова Н.П., Наход С.А., Крижановська Г.І. До питання про лідерські якості викладача закладу вищої освіти та шляхи їх розвитку в умовах аспірантури. Вісник університету імені Альфреда Нобеля. «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2019. № 2 (18). С. 30-37.
2. Емоційний інтелект лідера. Д. Гоулман, Р. Бояціс, Е. Макі. Видавництво: Наш формат. К. 2019. 288.
3. Лідерство та команда в публічному управлінні: конспект лекцій. Укладачі: К. В. Таранюк, Я. В. Кобушко. Суми: Сумський державний університет, 2020. 175 с.
4. Мараховська Н.В. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Н. В. Мараховська. Х., 2009. 20 с.
5. Освітнє лідерство: від теорії до практики: монографія. авт. кол.; за наук. ред. В. Р. Міляєвої; Київський університет імені Бориса Грінченка. Електронне видання. Київ; Кривий Ріг: Вид. Р. А. Козлов. 2021.
6. Романовский А. Г. Трёхвекторная структура понятия лидерство. А.Г. Романовский, О.В. Квасник, В.В. Шаполова. Инновации в науке, образовании и производстве Казахстана. Innovations in 187 science, education and production of Kazakhstan: материалы Международ. науч.-практ. конф., 17-18 ноября 2016 г., г. Алматы. Алматы: ЕТУ, 2016. Т. 2. С. 73-77.
7. Словник-довідник з професійної педагогіки. URL: <https://www.pedagogic-master.com.ua/public/semenova/slovník.pdf>
8. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: <http://sum.in.ua/s/rozucija>
9. Формування лідерської позиції майбутніх інженерів у закладах вищої технічної освіти. Романовський О. Г., Гура Т. В., Резнік С. М., Панфілов Ю. І., Черкашин А. І., Костиря І. В., Бондаренко В. В., за заг. ред. О. Г. Романовського. Харків: НТУ«ХПІ», 2018. 195 с.
10. Хомич Л.О. Пріоритети у формуванні лідерських якостей майбутніх вчителів. Лідери ХХІ століття. Формування особистості харизматичного лідера на основі гуманітарних технологій для управління соціальними системами: Матеріали ІV міжнародної науково-практичної конференції 29-30 вересня 2020 року. За заг. ред. Романовського О. Г. Х.: НТУ «ХПІ», 2020. С. 18-22.